

Кочетов Л. Г.,
аспірант кафедри філософії та політології,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ПРАВО ЯК УМОВА І МЕТА СОЦІАЛЬНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ

Під громадянським суспільством традиційно розуміють незалежну від держави особливу сферу життя суспільства, яка охоплює економічні, соціальні, політичні, правові, етнічні, духовні, культурні, релігійні, сімейні відносини та постає мережею добровільно створених у різних сферах життєдіяльності позадержавних структур – організацій, об'єднань, асоціацій,

спілок, клубів, центрів, фондів тощо [1, с. 218–219]. При цьому зазначають, що громадянське суспільство не тільки існує незалежно від держави, а й спроможне протистояти останньому і примусити його служити суспільству.

Сучасні трактування структури громадянського суспільства найчастіше зводяться до включення в нього недержавної, неполітичної сфери життя суспільства. Зі всіх структурних елементів найбільш стійкими є громадські організації, здатні охопити всі сфери соціального організму й мобілізувати ініціативу громадян для вирішення значущих завдань демократичного розвитку.

Зазначимо, що терміни «держава», «суспільство», «громадянське суспільство», «правова держава» у сучасній термінології часто використовуються як синоніми, при тому, що мають різний зміст. Тому завжди необхідно уточнювати смисл того чи іншого поняття, яке використовується у відповідному контексті. Необхідно враховувати й контекст досліджень, які звертаються до вивчення і використання поняття громадянського суспільства. Гадаємо, що розгляд громадянського суспільства як умови і певної мети суспільного розвитку є надзвичайно актуальним у контексті оптимізації соціальної організації.

В умовах нерозвиненості інститутів громадянського суспільства конституційне закріплення засад їх вільного саморозвитку було необхідним. Конституція України врегулювала певним чином питання, пов'язані з виникненням та функціонуванням інститутів громадянського суспільства [2]. Тим самим ставиться надійна перешкода втручання держави в особисте життя громадян і забезпечується гарантований розвиток саме демократичних засад самоврядування в основних сферах життєдіяльності суспільства. Водночас зрозуміло, що держава не вправі усуватися від регулювання суспільно-політичних, організаційно-економічних і соціальних відносин.

Громадянське суспільство і право існують нерозривно. Роль права, настільки очевидна й важлива в соціальному проектуванні майбутнього українського соціуму, часто буває недооцінена або в неповній мірі осмислена, що зумовлено усталеним традиційним розумінням права винятково як засобу упорядкування і відтворення суспільних відносин. Проективний потенціал права в правовій державі реалізується в тому, що воно виконує функцію нормативно-ціннісного орієнтира у визначенні порядку формування і функціонування інститутів громадянського суспільства, а також характеру взаємодії останніх з владними структурами.

Найбільш значущими чинниками використання права у процесі розвитку інститутів громадянського суспільства є:

По-перше, право за допомогою системи норм встановлює порядок інституціалізації громадянського суспільства. Серед них слід назвати насамперед законодавче встановлення порядку створення, функціонування і взаємодії з державними органами громадських і некомерційних організацій, а також порядку реалізації громадянських ініціатив. Поряд з Конституцією України необхідно зазначити і такі закони України, як «Про громадські об'єднання» [3] і «Про свободу совісті та релігійні організації» [4]. Всередині громадських об'єднань діють корпоративні норми, котрі визначають порядок взаємовідносин, права, обов'язки і відповідальність учасників об'єднань, які містяться в локальних нормативних актах. Право закріплює цілі й визначає перспективи діяльності громадських об'єднань (санкціонує їх статuti), тим самим окреслюючи контури майбутнього стану соціуму.

По-друге, право через органи державної влади, а також діяльність «органів-посередників» сприяє розвитку інституцій громадянського суспільства. У сучасній Україні зростає число суспільних структур, створених при державних органах і які здійснюють контроль за їх діяльністю (громадські комісії, ради тощо).

По-третє, право сприяє розвитку громадянського суспільства в сфері функціонування правосвідомості і правової культури громадян. Рівень правосвідомості визначає ставлення громадян до необхідності (або відсутності необхідності) брати участь у різного роду громадянських ініціативах з метою актуалізації соціальних проблем, акцентування уваги на питаннях, які потребують вирішення за допомоги державних органів, а також вказують на рівень цивілізованості громадянського суспільства. Правова культура проявляється в тому, які засоби і способи використовують громадяни для захисту своїх прав та інтересів, наскільки вони обізнані про законодавчі засади і механізми цього захисту, а також усвідомлено беруть участь в суспільно-політичному житті [5].

Значимо, що право не завжди успішно виконує своє призначення відносно формування, забезпечення стабільності і розвитку інститутів громадянського суспільства в напрямку оптимального стану українського соціуму, особливо в умовах російсько-української війни. Недосконалість діючого законодавства створює штучні бар'єри для утворення і діяльності інститутів громадянського суспільства. Має місце формальне залучення громадських організацій до вироблення засад публічної політики, їх залежність від впли-

ву фінансово-політичних груп, наявність тенденцій до непрозорості, закритості й забюрократизованості в діяльності та ін.

З урахуванням нинішньої ситуації вважаємо, що для оптимізації громадянського суспільства в Україні необхідно здійснити низку конкретних заходів щодо підвищення ефективності права у цьому процесі.

1. На законодавчому рівні слід закріпити не тільки порядок створення і функціонування інститутів громадянського суспільства, а й форми і способи їх державної підтримки, розширивши їх спектр відносно існуючих.

2. Посилити суспільний контроль за діяльністю державних органів з боку інститутів громадянського суспільства шляхом регулярних експертних нормативно-правових актів і розвитку практики громадських рад, офіційно закріпивши їх правовий статус.

3. Проводити широкомасштабну роботу щодо виховання в молоді активної громадянської позиції. Для цього слід переглянути державні освітні стандарти, посиливши в них патріотично-громадську складову і розвиваючи національну самосвідомість, формуючи (і правовим чином оформлюючи таке формування), що об'єднує загальнонаціональну ідею України, включаючи її основні положення як в освітні програми загальної, середньої і вищої освіти, так і соціально-політичні програми розвитку України в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Соціологія права: енциклопедичний словник / Л. М. Герасіна, О. Ю. Панфілов, В. Л. Погрібна та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2020. 984 с.

2. Конституція України (чинна з 1996 р. з наст. змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.08.2025).

3. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 1, ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 26.08.2025).

4. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (БВР)*. 1991. № 25, ст. 283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 26.08.2025).

5. Козловець М. А. Правова соціалізація особистості в умовах транзитивності українського соціуму. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 22 травня 2020 р. / НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків: Друкарня Мадрид, 2020. С 65–70.